

EWA JASKA

*Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego
w Warszawie*

MIEJSCE DORADZTWA W PROCESIE PRZESTAWIANIA GOSPODARSTWA ROLNICZEGO NA METODĘ EKOLOGICZNĄ

1. Potrzeby pracy doradczej w procesie przestawiania gospodarstw

Rozwój rolnictwa ekologicznego łączy się ze zmianami w zakresie dotychczasowych sposobów pracy oraz przetwarzania informacji. W takich sytuacjach oczekiwane są bardzo często propozycje rozwiązań ze strony doradztwa. Zapotrzebowanie na pomoc doradcy zgłasza gospodarstwo rolnicze wraz z rozpoczęciem przygotowań do przestawiania na metodę ekologiczną. Proces przestawiania przebiega w każdym gospodarstwie inaczej. Model przestawiania nie jest w całości kopiowalny na inne gospodarstwa. W związku z tym doradca wraz z rodziną rolniczą - w celu zmniejszenia ryzyka - powinien starannie przygotować się do przewidywanych zmian (między innymi poprzez opracowanie planu przestawiania).

Pomoc doradcy powinna być na każdym etapie źródłem informacji i wspierana równolegle doświadczeniami nabywanymi w kręgach krewniaczo-sąsiedzkich, w szkole, różnorodnych formach doskonalenia zawodowego itp. Zdobyte w ten sposób informacje muszą być adaptowane do indywidualnych potrzeb rolnika i cech gospodarstwa. Posiadanie informacji o znajomości technologii i sposobów wytwarzania jest niewystarczające, trzeba także przewidzieć przebieg i skutki proponowanych zmian. W tym celu należy przeprowadzić analizę, dzięki której można odpowiedzieć na pytania dotyczące długości trwania planowanego procesu zmian oraz zastanowić się: czy możliwości rolnika oraz jego gospodarstwa pozwalają na taką zmianę. Wiele trudności i wątpliwości pojawia się dopiero podczas rozmów z rolnikami pracującymi podobnie i w podobnych warunkach oraz podczas rozmów z doradcami. Najczęściej kompetencje do prowadzenia gospodarstwa ekologicznego nabywają uczestnicy organizowanych kursów z zakresu rolnictwa ekologicznego. Dla pozostałych członków

rodziny przestawianie jest drogą w niewiadomym kierunku. Natomiast ważną sprawą jest, aby wszyscy członkowie rodziny uczestniczyli w przygotowywaniu się do zmian, które dotyczą ich wszystkich. Gotowość i zrozumienie dla stopnia ryzyka wynikającego z przestawiania gospodarstwa wpływa decydująco na motywację i identyfikowanie się z zachodzącymi przeobrażeniami.

Przyjęcie nowego sposobu gospodarowania rodzi jednocześnie bardzo często silniejszą kontrolę społeczności wiejskiej nad postępowaniem jednostki, powstaje nawet pewnego rodzaju izolacja społeczna (zwłaszcza w początkowym okresie). Ranga tego zjawiska wynika z faktu, że istnieje zawsze stopień uzależnienia rodziny rolniczej od norm panujących w danym środowisku. We wspólnocie wiejskiej funkcjonuje najczęściej inna hierarchia celu gospodarowania w porównaniu z uprawą ekologiczną. Jest to kolejny argument przemawiający za koniecznością pomocy ze strony doradcy, który może odbudować wiarę w zasadność pracy w zgodzie z przyrodą.

Kompetencja powinna charakteryzować zarówno osobę doradcy jak i rodzinę rolniczą. Zdobyta wiedza fachowa powinna być wspierana umiejętnością całościowego spostrzegania zjawisk zachodzących w gospodarstwie rolniczym i jego otoczeniu. Pomocnym w kształtowaniu takiej właśnie sprawności mogą być na pewno grupowe spotkania rolników ekologicznych, zwiedzanie gospodarstw ekologicznych (organizowanie otwartych drzwi), odbywanie praktyk w tych gospodarstwach itp. Powinni w nich uczestniczyć zarówno rolnicy, jak i doradcy - organizatorzy tych spotkań.

Praktyka doradcza w zakresie przestawiania gospodarstw w innych krajach informuje zasadniczo tylko o pracy grupowej, pomimo tego, że duże rozproszenie gospodarstw utrudnia tworzenie grup homogennych. Te pewne niedoskonałości i utrudnienia rekompensowane są doniesieniami prasowymi, wykładami, demonstracjami polowymi, mniejszymi nakładami czasu i kosztami. Spotykane są nawet opinie, że doradztwo grupowe pozwala osiągać efekty wykraczające poza możliwości doradztwa indywidualnego. Praca grupowa w zadawalającym stopniu dostarcza wiedzy ogólnej dotyczącej przestawiania gospodarstwa i dopiero na tej bazie można budować doradztwo indywidualne. Niewątpliwą zaletą doradztwa grupowego jest możliwość wspólnego znajdowania rozwiązań dla problemów specyficznych dla pojedynczego gospodarstwa dzięki wzajemnemu kompensowaniu błędów, wzajemnemu ocenianiu i większej motywacji do nauki.

Rozpoczęcie prac nad planem przestawiania gospodarstwa jest rodzajem procesu decyzyjnego, w którym uczestniczy rolnik wraz z rodziną oraz doradca. Proces podejmowania decyzji powinien uwzględniać kilka alternatywnych rozwiązań, a sam plan przestawiania powinien sprzyjać wyzwoleniu inicjatywy ze strony szukającego porady. Praca doradcy powinna pomagać równocześnie w tworzeniu atmosfery wzajemnego zaufania, co jest możliwe gdy doradca jest

otwarty, potrafi dostosować się do istniejących warunków oraz przyznawać się do popełnianych błędów i luk w posiadanych wiadomościach.

Proces przedstawiania wymaga także prowadzenia szczegółowej dokumentacji, czego nauczyć powinien właśnie doradca. Konieczność zapisu pojawia się wraz z rozpoczęciem analizy sytuacji wyjściowej i dotyczy także kolejnych etapów procesu przedstawiania.

2. Główne etapy w procesie przedstawiania

Pierwszy etap jest opisem sytuacji wyjściowej. Uwzględnia on specyfikę samego gospodarstwa rolniczego, jak również osobliwości rodziny rolniczej. Wiarygodny opis jest niezwykle cennym i pomocnym w wykrywaniu nowych możliwości oraz perspektyw dla gospodarstwa, które niesie ze sobą metoda ekologiczna, tj. począwszy od uprawy i chowu poprzez przetwórstwo aż do zbytu bezpośredniego.

Etap drugi służy określeniu celu gospodarstwa. Doradca powinien pamiętać, że właściwe sformułowanie celu w bardzo istotnym stopniu wpływa na powodzenie całego procesu przedstawiania. Dlatego musi on być zgodny z celami wszystkich członków rodziny i wybór powinien następować po dyskusji rodzinnej. Tak sformułowany cel jest realizowany nawet w sytuacjach szczególnie trudnych. Czynnikiem utrudniającym może być niewyjaśniona sprawa przekazania gospodarstwa następcy oraz brak gotowości do ponoszenia ryzyka. Obok barier społecznych pojawiają się także ekonomiczne, wśród których można wymienić trudności związane ze zbytem produktów, brak rezerw w zasobach siły roboczej.

Etap trzeci - weryfikacja wypracowanego celu w trakcie właściwego planowania całego procesu przedstawiania jest bardzo ważnym zadaniem dla doradcy, gdyż rolnicy różnie mogą podchodzić do realizacji zamierzeń. Nie ma wprawdzie rodziny rolniczej, która nie posiadałaby własnej idei przedstawiania, lecz bardzo często brakuje usystematyzowania działań i strukturalizacji. Celem dla rodziny może być np. wzrost dochodowości w gospodarstwie wskutek zaprojektowania bezpośredniej sprzedaży produktów. Jednak dokładna analiza może wskazać na brak odpowiedniego potencjału siły roboczej, która pozwoliłaby zrealizować to zamierzenie. Tłumaczy to bardzo wyraźnie konieczność całościowego postrzegania gospodarstwa rolniczego oraz zasadność prowadzenia dyskusji oceniającej wcześniejsze ustalenia celem ich sprawdzenia. Jeden wariant rozwiązania może okazać się niewystarczającym. Literatura niemiecka podaje następującą zasadę tworzenia optymalnej liczby wariantów planów przedstawiania: „Zmieniać tak mało jak tylko możliwe, ale tak dużo jak jest koniecznym”.

W etapie czwartym określony zostaje planowany czas przedstawienia. Warunkowany jest oczywiście sytuacją wyjściową w gospodarstwie oraz sformułowa-

nym wcześniej celem gospodarowania. Proces przestawiania trwa z reguły od 3 do 5 lat. Doświadczenia zdobyte w pierwszym roku przestawiania powinny być wykorzystane w latach następnych celem zmodyfikowania pierwotnych ustaleń.

Wszysto to ma służyć do kontroli planu, który jest ostatnim etapem w procesie przestawiania. Rolnik oraz jego pomocnik - doradca powinni zdawać sobie sprawę z ważności corocznej kontroli i wynikających z nich uzupełnień, które są możliwe w planie charakteryzującym się dużym stopniem elastyczności.

3. Sylwetka osobowa rolnika ekologicznego.

Rolnicy ekologiczni, jak wskazują na to doświadczenia europejskie, tworzą szczególny rodzaj grup doradczych. Członkowie ich wyróżniają się dużą siłą przynależności do ponadregionalnych ugrupowań ekologicznych. Wynika to głównie z chęci poszukiwania kontaktów i wzmocnienia swej pozycji wśród innych rolników ekologicznych, a nie wśród najbliższych sąsiadów, którzy bardzo często mają negatywny stosunek do rolnictwa ekologicznego. Przynależność do grup - organizacji o szerszym zasięgu jest równocześnie czynnikiem wpływającym na pojawienie się nowych idei, pomysłów w obrębie danej grupy lokalnej.

Sylwetka osobowa rolnika ekologicznego określona została między innymi w badaniach prowadzonych w latach 1991-1992⁽¹⁾ przy zastosowaniu pięciostopniowej skali Likerta w ocenie 19 cech osobowościowych. Zdaniem rolników - właścicieli gospodarstw ekologicznych, najważniejszą cechą jest uczciwość, której wystawiono ocenę 4,4. Uczciwe wykonywanie zawodu rolnika wymaga jednak wiele pracy nad sobą, nad swoją osobowością, charakterem i sumieniem. Dlatego też na trzecim miejscu znalazła się cecha wytrwałości w stawianiu i realizowaniu celów. Zdaniem badanych, rolnika ekologicznego charakteryzuje także umiłowanie ziemi i umiłowanie pracy w rolnictwie. Zastanawia natomiast bardzo niska lokata wykształcenia rolniczego (12 miejsce) i ogólnego (13 miejsce). Jest to równocześnie pośrednia odpowiedź na brak zależności pomiędzy wykształceniem a zaproponowanymi kategoriami motywów skłaniającymi do przestawienia gospodarstwa. Taki wynik badań świadczy o niezmiernie ważnych w zawodzie rolnika jego predyspozycjach osobowościowych.

W wywiadzie postawione zostały także pytania: „*Co to jest przedsiębiorczość ?*” i „*Czy rolnicy ekologiczni są przedsiębiorczy ?*”. Okazało się, że 60% osób potrafiło zdefiniować pojęcie przedsiębiorczości. Poprawnie definiowały je przede wszystkim osoby z wykształceniem wyższym. Jednak tylko co czwarty był zdania, że rolnicy ekologiczni są przedsiębiorcami. Blisko połowa zaliczyła

(1) E. Jaska: Społeczno-ekonomiczne uwarunkowania ekologicznego sposobu gospodarowania w rolnictwie. Wydział Ekonomiczno-Rolniczy SGGW, Warszawa 1995 (maszynopis pracy doktorskiej).

siebie do grona przedsiębiorczych. Odnotowaną rozbieżność pomiędzy odpowiedziami na pytanie o ocenę stopnia przedsiębiorczości wśród rolników ekologicznych i własnych cech przedsiębiorcy należy tłumaczyć niewiedzą o stopniu nasilenia tego zjawiska w grupie rolników ekologicznych (stąd częsta odpowiedź „trudno mi powiedzieć”).

Rolnicy ekologiczni to także indywidualiści. Umiejętność współpracy w grupie otrzymała najniższe oceny. Badani rolnicy sklasyfikowali tę cechę na ocenę 2,2 punkta, podczas gdy samodzielność działania otrzymała 3,3 punkta. Potwierdzeniem tego stanu rzeczy była odpowiedź na sposób podjęcia decyzji o przestawieniu gospodarstwa. Niemal 68% kierowników gospodarstw zadecydowało samodzielnie o zmianach. Zastanawia natomiast lokata cechy odporności fizycznej, która otrzymała średnio 2,6 punkta w skali Likerta, pomimo to, że w 80% odpowiedzi mówiono o wyższej uciążliwości pracy w gospodarstwie ekologicznym niż w konwencjonalnym.

Przeprowadzone badania wskazują, że dla rolników pracujących w zgodzie z przyrodą, ważną rolę odgrywają potrzeby z grupy egzystencjalnych i funkcjonalnych. Wśród potrzeb określanych wspólnym mianem egzystencjalnych na czoło wysuwają się potrzeby pokarmowe, zdrowotne, bezpieczeństwa (ochrona życia i zdrowia) i ekologiczne. Świadczą o tym wypowiedzi badanych rolników na temat celu ekologicznego gospodarowania w rolnictwie.

Tabela 1.

Cele ekologicznego gospodarowania w rolnictwie

Cel gospodarowania	liczba odp.	Hierarchia			
		I miejsce	II miejsce	III miejsce	IV miejsce
1. Ochrona środowiska	1b	37	34	8	1
	%	46,3	42,5	10,0	1,2
2. Produkcja żywności wysokiej jakości	1b	29	30	20	1
	%	36,3	37,5	25,0	1,2
3. Troska o przyszłość rodziny	1b	13	15	46	6
	%	16,2	18,8	57,5	7,6
4. Maksymalizacja zysku	1b	1	1	6	72
	%	1,2	1,2	7,6	90

Źródło: Badania własne

Rolnicy odpowiadali, że najważniejszym celem ich gospodarowania jest ochrona środowiska. Drugie miejsce zajęła produkcja żywności wysokiej jakości, a w dalszej kolejności troska o przyszłość własnej rodziny oraz maksymali-

zacja zysku. Kryterium maksymalizacji zysku zostało wymienione na miejscu czwartym przez 78% rolników. Tylko dla jednej osoby był to najważniejszy cel prowadzenia gospodarstwa i pracy w nim. Potwierdzeniem są także odpowiedzi rolników informujące o cechach metod ekologicznych motywujących do jej stosowania. Względy ekonomiczne wymienione zostały ponownie w dalszej kolejności. Natomiast w grupie potrzeb funkcjonalnych należy podkreślić szczególną rangę potrzeby samorealizacji, samodoskonalenia i rozwoju, potrzebę innowacji i potrzeby informacyjne.

Okazało się, że 86% rolników uznało za najważniejszy motyw skłaniający do przyjmowania ekologicznego sposobu gospodarowania, „własne przekonania i zamierzenia”. Natomiast „poznanie zasad ekorolnictwa” i „możliwość wprowadzania zmian etapowo” to odpowiedzi świadczące o potrzebie informacji i doskonalenia. Poszukiwanie informacji oraz potrzeba samodoskonalenia i własnego rozwoju były więc konstruktywną cechą ich osobowości. (Tylko jeden z rolników uznał, iż nie kontynuuje kształcenia w tym kierunku).

Powszechną formą doskonalenia było samokształcenie. Dużą popularnością cieszyły się też kursy. Nikt natomiast nie wskazał na szkołę jako miejsce edukacji ekologicznej. Tłumaczyć to należy głównie czasem prowadzenia badań. W tym czasie szkoły w bardzo małym stopniu prowadziły kształcenie w zakresie rolnictwa ekologicznego. Ich aktywność wzrosła gdy wprowadzono do nich programy nauczania przedmiotu „rolnictwo ekologiczne” (w niektórych szkołach przedmiot ten zyskał rangę przedmiotu fakultatywnego, w innych obligatoryjnego w ramach specjalizacji). Dzisiaj tworzone są już klasy i szkoły o profilu ekologicznym, które dysponują bogatą ofertą informacyjną na temat rolnictwa ekologicznego.

Przeprowadzone badania pozwoliły również zaobserwować oddziaływanie potrzeb o charakterze prokreacyjnym oraz potrzeb społecznych. Zjawisko to występowało jednak z mniejszym natężeniem. Na tego rodzaju potrzeby wskazywały już odpowiedzi dotyczące celu gospodarowania oraz motywacji. Właściciele gospodarstw ekologicznych i gospodarstw w trakcie przedstawiania wymieniali ponadto takie cele, jak np: zbieranie doświadczeń dla przyszłych pokoleń, upowszechnianie ekologicznych metod pracy w rolnictwie.

4. Pomoc doradcy w procesie przedstawiania i prowadzenia gospodarstwa ekologicznego w ocenie rolników.

Doradca współpracujący z rolnikiem ekologicznym powinien pamiętać o regułach i zasadach rządzących pracą rolnika. Decyzja o przedstawieniu gospodarstwa jest rezultatem jego wyboru indywidualnego bądź rodzinnego, który dokonuje się w określonej sytuacji społeczno-ekonomicznej. Jednak mówienie o zasadach, regułach nie oznacza, że postępowanie każdego z członków grupy do-

radczej jest identycznym. Zasady są tylko pewnymi wskazówkami, których akceptacja jest wypadkową poziomu wiedzy i norm społecznych.

Wypowiedzi rolników uczestniczących w cytowanych badaniach nie wskazywały na istotną pomoc służb doradczych w procesie podejmowania decyzji o przejściu na inny sposób gospodarowania, w procesie przedstawiania i prowadzenia gospodarstwa ekologicznego. Tłumaczy to jedynie czas prowadzonych badań, kiedy brakowało osób, które mogłyby pracować w zawodzie doradcy ds. rolnictwa ekologicznego.

Dla rolników ekologicznych opinie środowiska lokalnego okazały się mało istotne, ale jeżeli już byli tacy, którzy je uwzględniali (35%), to były one wskazówkami dla rolników ekologicznych oraz doradców (ale w mniejszym stopniu). Równocześnie 50% badanych, wśród większej liczby proponowanych kierunków upowszechniania rolnictwa ekologicznego, wskazało na potrzebę funkcjonowania służb doradczych w tym obszarze. Opinię taką wyrażali przede wszystkim rolnicy z wykształceniem rolniczym zawodowym. Była to jednocześnie grupa osób, która odczuwała potrzebę szeroko zakrojonej działalności upowszechnieniowej, bowiem niemal wszyscy z nich twierdzili, że dla rozwoju rolnictwa ekologicznego w Polsce koniecznym jest także wzrost liczby programów radiowych i telewizyjnych, wprowadzenie do szkół przedmiotu „rolnictwo ekologiczne”, zwiększenie liczby wydawnictw fachowych, organizowanie kursów i szkoleń. Podkreślali także istotę łączenia teorii z praktyką i wskazywali na konieczność organizowania praktyk w gospodarstwach polskich i poza granicami kraju. Najniższą ocenę wydano propozycji powołania w gminach „Kół Producentów Żywności Ekologicznej”. Ten kierunek upowszechniania rolnictwa ekologicznego okazał się najmniej atrakcyjnym dla całej grupy rolników uczestniczących w badaniach. Najwięcej, bo aż 66% osób, opowiedziało się za wprowadzeniem przedmiotu „rolnictwo ekologiczne” do szkół. Przedsięwzięcie to powinno być równocześnie wspierane fachowymi wydawnictwami, programami radia i telewizji oraz praktyczną nauką zawodu.

W ostatnich latach obserwowany jest wzrost zainteresowania rolnictwem ekologicznym ze strony ośrodków doradztwa rolniczego. Przy niektórych z nich istnieją nawet Ośrodki Informacyjne Rolnictwa Ekologicznego, np. przy ODR Potok Złoty (częstochowskie), ODR Biała (płockie), ODR Kalsk (zielonogórskie). Jednak nadal są województwa, w których gospodarstwa ekologiczne pozostają bez opieki doradców, (np. w suwalskim, w 1994 roku, 6 gospodarstw otrzymało atest wydawany przez Stowarzyszenie EKOLAND, mimo iż brakowało w tym województwie instruktora ds. rolnictwa ekologicznego). Podobna sytuacja panuje w województwach bydgoskim i kieleckim, w których było w 1994 roku odpowiednio 9 i 11 gospodarstw ekologicznych. Natomiast w województwie pilskim było ich 11 i jeden doradca. Jest to o tyle trudne zadanie gdyż istnieje duże rozproszenie gospodarstw na terenie województw. Odnotowywane

są także zupełnie odwrotne warunki, jak np. wrocławskie, w którym pracowało dwóch doradców, a było tylko 1 gospodarstwo ekologiczne. Korzystnie przedstawia się natomiast sytuacja w województwach, w których na jednego doradcę przypada od 4 do 6 gospodarstw ekologicznych. Takie warunki charakterystyczne są dla województw: toruńskiego, jeleniogórskiego, siedleckiego, skierniewickiego i wrocławskiego.

Powyższe informacje wyraźnie wskazują na konieczność usprawnienia systemu doradztwa w zakresie rolnictwa ekologicznego, przynajmniej w aspekcie organizacyjnym. Współpraca rolnika i doradcy w procesie przestawiania gospodarstwa konwencjonalnego na ekologiczne oraz w okresie późniejszym wymaga wypracowania pewnej koncepcji podpartej pracą odpowiednich instytucji i organizacji.